

TÜRK DÜŞÜNCE DÜNYASININ GELİŞİMİ VE BU ALANDA YAPILAN ÇALIŞMALAR ÜZERİNE BİR İNCELEME

Yenal ÜNAL¹

Öz

Bu makale çalışmasının amacı Türk düşünce dünyasının gelişiminde etkili olan ana kaynaklar ve yeni çalışmaları tanıtmaktır. İncelemenin diğer bir amacı da dünyada olduğu gibi Türkiye’de de giderek büyük bir önem kazanan düşünce tarihinin Türkiye’deki gelişimi hakkında okuyucuya genel bilgiler vermektedir. Askerî tarih, sosyo-ekonomik tarih, siyasi tarih gibi tarihin alt konularının içinde giderek büyük bir önem kazanan düşünce tarihi artık sadece felsefecilerin ya da sosyologların değil; tarihçilerin de ilgisini çeken bir alandır. Hiç şüphe yok ki dünyanın geleceğini şekillendirecek en önemli objeler insan beyninin ortaya koyacağı düşüncelerdir. Bilim, teknik, sanat ve sosyal bilimler başta olmak üzere birçok alanda ortaya konulacak yeni fikirler insanlığın da kaderini tayin edecektir. Elbette ki yeni fikirlerin ortaya atılması sürecinde geçmişte tartışılmış düşünceler her zaman önemini koruyacaktır. Bir başka ifadeyle bugün ve yarın doğacak yeni düşünceler, eskinin temelinde gelişim kaydedecektir. Bu nedenle düşünce tarihi bir bakıma insanlığın geleceğinin bir açık yansımasıdır. Buradan hareketle Türk düşünce tarihi hakkında inceleme yapmanın, gelecekte Türk düşünce dünyasında oluşacak eğilimler hakkında ipuçları elde etmeye eşdeğer olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Düşünce, Tarih, Türkiye, Ana Kaynaklar, Yayınlar, Gelişim Süreci, Türk Düşünce Dünyası, Felsefe, Tarih.

AN EVALUATION ON THE DEVELOPMENT OF TURKISH INTELLECTUAL WORLD AND THE STUDIES IN THIS FIELD

Abstract

The purpose of this article is to introduce main sources and new works of influence on the development of Turkish world of thought. Another aim of the study is to give an outline to the readers about the evolution of thought-world in Turkey which is increasingly gaining importance. The world of thought, which is gradually gaining importance under the sub-

¹ Yrd. Doç. Dr., Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, yenalunal@yahoo.com

branch of history such as the military history, socio-economic history and politic history, attracts not only attention of socialists and philosophers but also of historians. No doubt, the most important things to determine the future of the world will be consisted of thoughts of human brain. The new ideas to be put forward in the many fields, notably in science, technique, art and social sciences will determine the future of human. Surely, the ideas discussed in the past will keep their importance in the process of raising the new ideas as well. In other words, the new ideas to be born today and in the future will make progress on the base of old ones. So, the history of thought, in a sense, is a clear reflection of future of human. From this point of view, studying on Turkish world of thought has an equivalent value with the prospective tendencies to happen in the Turkish world of thought.

Key Words: Thought, History, Turkey, Main Sources, Publications, Development Process, Turkish World of Thought, Philosophy,

1. Giriş

Son yıllarla birlikte birçok alanda büyük bir kalkınma hamlesi içerisinde bulunduğunu düşündüğümüz Türkiye, kültürel anlamda da dünya ölçüsünde önemli çalışmalara imza atmaktadır. Dünya ülkeleriyle ilişkilerini her geçen gün daha fazla geliştiren Türkiye, Rusya ve Amerika gibi dünyanın önde gelen ülkelerince bölgesel bir güç olarak tanımlanmaktadır. Ancak bugün için sadece bölgesel bir güç hâline geldiği söylenen Türkiye'nin uzak gelecekte yeniden bir dünya gücü hâline geleceği tarihî verilerin bize sunduğu açık bir gerçektir. Birçok temel soruna rağmen her bakımda büyüyen ve özgürleşen Türkiye'de bugün için çeşitli din, mezhep ve milletten entelektüeller fikir ve düşüncelerini özgürce ifade edebilmektedir. Türkiye bu manada pozitif yönde bir gelişim içerisinde. Bu düşüncenin aksini iddia eden bilim adamlarının dünyanın en gelişmiş ve özgür ülkeleri olarak kabul edilen Batılı ülkelerle objektif bir kıyaslama içerisine girmeleri gerekmektedir. Bu karşılaştırmayı yapmaksızın ortaya atılan ya da atılacak iddiaların fikriyat evreninde herhangi bir boşluğu doldurması mümkün görünmemektedir. Çünkü doğru bilgiler temelinde ilerlemeyen verilerin, düşünceye dönüşmesi mümkün olmadığı gibi belirli bir süre sonra da iddiaya dönüştüğü herkesin malumdur. Elbette ki fikirlerin ortaya atılması sürecinde bütün gelişmiş ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de toplumun ihtiyaçları sonucu ortaya çıkan kanunlar ve yasalar göz önünde bulundurulmalıdır. Toplum içerisinde bir bireyin sahip olduğu hürriyet diğer bir bireyin hürriyetinin sınırlarını aşarsa, burada özgürlükten bahsetmek mümkün görünmemektedir. Dolayısıyla sonsuz ve sınırları belli olmayan bir hürriyet kavramının fiili manada evrende kendine bir yer bulması bir ütopyadan öteye gidememiştir. Dünyanın en gelişmiş ülkelerinde de yasaların dışına çıkarak marjinalleşen aydın ve bilim adamları ciddi manada yaptırıma tabi tutulmaktadır. Güncel ve büyük bir sorun olarak takdim edilen düşünce özgürlüğü alanında hiç kuşku yok ki var olan bazı eksikliklerin giderilmesi, Türkiye'nin çok daha dinamikleşmesini sağlayacaktır. Öyle ki dünyada yaşanan gelişmelere kayıtsız kalmak yerine; her geçen gün daha aktif ve etkin hâle gelen çalışma ve projeleriyle uluslararası platformda hak ettiği yerlere ulaşmaya başladığını düşündüğümüz Türkiye'nin, kat ettiği aşamalar düşünsel temelde de birçok gelişmiş ülkeyi endişelendirir görünümündedir. Aslına bakılırsa siyasi ve askerî çıkmazdan ziyade, oldukça büyük bir düşünsel sorun olarak karşımıza çıkan PKK meselesinde 2012 yılı sonlarında başlayıp 2013 yılında devam etmekte olan ve mevcut hükümet tarafından ortaya konulan sürecin birçok büyük gücü rahatsız ettiği konusunda başta bilim adamları olmak üzere toplumun birçok kesiminden bireyler hem fikirdir. Türkiye'de

okuma kültürü edinmiş, çalışmayı, araştırmayı ve elde ettiği becerileri bilgiye dönüştürme kabiliyetine sahip bireylerin giderek arttığı, çağdaş medeniyetler seviyesine ulaşmak idealine her geçen gün daha çok yaklaşıldığı kabul edilmesi gereken bir gerçektir.

Bütün bu olumlu genel değerlendirmelerin yanında incelememize temel konu olan düşünce tarihi gibi birçok konuda üzerinde eleştirel anlamda çok ciddi tartışmalarda bulunulması gerekmektedir. Keza Türkiye'nin özellikle düşünce tarihi alanında Türk ve dünya kültürüne sunduğu bilgi üretimi hâlâ çok yetersizdir. Düşünce tarihi, özellikle gelişmiş Batılı ülkelerde oldukça önemsenen bir araştırma alanıdır. Daha çok felsefe, sosyoloji, mantık gibi disiplinler içerisinde irdelenen bu konunun anlam ve önemi tarihçiler tarafından son yıllarda fark edilmiş ve bu alan önemsenmeye başlanmıştır. Siyasi, ekonomik, askerî ve sosyal tarih alanında araştırmalarını sürdüren sosyal bilimcilerin dışında giderek düşünce tarihi alanıyla da ilgilenen araştırmacıları çoğalmasının en önemli göstergelerinden biridir.

2. Türkiye'de Düşünce Tarihinin Gelişimi

Türk tarihinin en önemli dönemlerinden birini de Türkiye Cumhuriyeti tarihi teşkil etmektedir. Bugün, üzerinde yaşanan bu topraklarda 20. yüzyılın ilk çeyreğinde yaşanan kanlı mücadeleler sonunda büyük güçlüklerle kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin geçmişinin araştırılması ve bilgiye ihtiyaç duyan toplulukların hizmetine sunulması büyük bir zaruret hâline gelmiştir. Çünkü kurulduğu coğrafya itibarıyla ve tarihsel gelişmelerin dayandığı temeller nedeniyle bölgesinde ve dünyada önemli bir yeri bulunan Türkiye'nin tarihî temellerinin araştırılması ve mümkün olduğunca objektif bir tarih anlayışıyla yerli ve yabancı okurların hizmetine sunulması geleceği şekillendirecek yarının nesilleri için yol gösterici bir rol oynayacaktır. Öyle ki Kafkasya, Balkan ve Orta Doğu coğrafyalarının bileşke noktasında bulunan Türkiye'nin gelecekte uygulayacağı siyasi, ekonomik ve askerî politikalar ya da çeşitli organizasyonlar içinde alacağı roller bu bölgelerin geleceğinin şekillenmesinde mühim bir vazife görecektir. Oldukça iddialı gibi görülebilecek bu öngörülerin, gerçekleşme olasılıklarını tarihî realitelere dayanarak belirtmekteyiz. Bu nedenle Türkiye'nin bugünü ve yarını konusunda akılcı saptamalar yapılabilmesi için doğru bilgiler temelinde bu siyasi teşekkülün geçmişinin siyasi, askerî, sosyal, iktisadî ve özellikle düşünce tarihinin incelenmesi şarttır. Bu konularda araştırma yapılırken Cumhuriyet döneminden önceki devirlerin konuyla ilgisi oranında azami ve akılcı bir şekilde tetkik edilmesi gerektiği konusunda tartışma yapmaya gerek yoktur. Zaten araştırma konumuz da hacimce 20. yüzyıl ağırlıklı olmak üzere Türk düşünce tarihi üzerinedir. Bir ülkenin ya da bir toplumun geleceğini şekillendiren en önemli unsurların başında o ülkenin ya da toplumun geçmişinde ya da bugünün de var olan düşünce eğilimleri gelmektedir. Nitekim günümüzde tarihçiler bir toplumda ya da o toplumu yöneten egemen kesimde hâkim olan düşünce eğilimlerini geçmiş, bugün ve gelecek düzleminde araştırma konusu yapmaktadırlar. Hiç şüphesiz sağlıklı, objektifliğe yakın bir Türk düşünce tarihi yazımında eski yüzyıllardan başlamak üzere Türk tarihinin ilk dönemlerinden itibaren 19. yüzyıla değin Türklerin dünyaya bakışı akılcı bir biçimde süzölmelidir. Bununla birlikte Türk düşünce dünyasının aktif bir biçimde gelişimi için başlangıç yüzyılı olarak 19. yüzyıl alınırsa yanlış bir tespit bulunmaz. Çünkü özellikle Fransa'da başlayıp önce Avrupa'ya akabinde bütün dünyaya yayılan fikir akımlarının bütün dünyayı olduğu gibi Osmanlı Devleti'ni bu yüzyıldan itibaren derinden etkilediği bilinmektedir.

Türk siyasal düşüncesinin, düşünsel ve siyasal gelişmeleri tarihsel bir kuram çerçevesinde çözümlediğine bugüne kadar hemen hemen rastlanmamıştır. Bunu sadece siyasal düşünceyle de sınırlanamamak gerekir. Toplumsal düşünce, ekonomik düşünce, askerî düşünce diğer bir ifadeyle düşüncenin bütün boyutları siyasal gelişmelerin ve her dönemde egemen olan siyasi nüfuzun etkisinden kurtulamamıştır. Yaklaşık iki yüz yıldır içinden çıkılamayan modernleşme tartışmaları bu kısır düşünsel gelişimin hem bir nedeni hem de bir sonucudur (Fırat, 2009). Türk düşünce serüveninin bir gelenek çerçevesinde değerlendirilmesi oldukça güç bir iştir. Bu biraz da düşüncenin kendisini bulması, tanınması ve kendini gerçekleştirmeyle ilgili bir durumdur. Ancak sürecin gelip dayandığı yer, somuttan çok soyut, gündelik olandan çok kuramsal, toplumsal olmaktan çok sınıfsal, politik olmaktan çok ekonomik bir niteliğin olmaması ya da olamaması noktasıdır (Kayalı, 2011: 24). Soyut, kuramsal, sınıfsal ve ekonomik detayları güçlü bir bileşimin yaratılması büyük bir ihtiyaçtır. Düşünce dünyasında bir felsefi yolun yaratılması, oldukça kurak olan bu alanda yeni ve farklı akımların çıkmasına mühim katkılar sağlayacaktır. Felsefeyle zenginleşmeyen, sosyolojiden beslenmeyen, politik ekonominin öncüllerine bulaşmayan, tarihsel bir geleneği olmaksızın sadece güncel siyasal gelişmelerin ekseninde dönen bir düşünce ortamı, içinden çıktığı topluma ne verimli olabilir, ne de o toplumu pozitif bir yönde geliştirebilir (Fırat, 2009).

Türk düşünce dünyasının en büyük sorunlarından biri salt modernleşme konusu üzerine yoğunlaşması ve görüş alanını bu olgu dışına taşıyamamasında saklıdır. (Fırat, 2009). Ne var ki uzun vadede düşüncenin Türk toplumunun gelişimine daha çok katkı sağlaması için ufuğunu genişletmesi gerektiği konusu önemli olmakla birlikte; modernleşme de Türk tarihinin son iki yüzyılının kronik bir sorunudur. Bir diğer ifadeyle Batı'nın tekniği, bilimi, sanatı, felsefesi ve üretimi başta olmak üzere, üstün bütün özelliklerini yakalama ve bu alanlarda ezilmeme savaşımı olarak da adlandırılabilir modernleşme, bütün Doğu'nun en büyük sorunlarından biridir.

Türk düşünce dünyası özellikle son iki yüzyılda Batı kültürü ve sanayisi ile temasların çoğalmasında yeni bir aşamaya girmiş ve bu devrede kanaatimizce olması gereken seviyede bulunmamasına rağmen yine de kısmî aşamalar kaydetmiştir. Böylece İslam medeniyeti çevresinde inanç ve düşüncelerin yerine nasıl bir düşünce tarzı doğmuşsa, bu son temaslar çoğaldıkça yeni bir düşünce tarzını benimseme imkânları da meydana çıkmıştır. İslam'dan önceki düşünce izleri o kadar azdır ki onunla İslamî devrin veya ümmet devrinin görüşü arasında tam bir karşılaştırma yapmak hemen hemen mümkün değildir. Hâlbuki Batı kültürü ile temas ilk kaynaklarına inilecek olursa hayli eski ise de, yenedünya görüşünün meydana çıkması birdenbire olmamıştır. Bu yüzden iki düşünce tarzı uzunca bir süre birbirine tesirsiz yan yana veya birbiriyle uzlaşmaya çalışarak, fakat çoğunda hiçbir gerçek kaynaşmaya ulaşmadan yaşamıştır (Ülken, 2005: 19). İslam dünyasının Batı'ya yenilişinin ilk keskin virajı olan Karlofça Antlaşması'ndan (1699) sonra Batılı güçlerin hiç olmazsa askerlik ve teknik bakımdan üstünlüğü fark edilmeye ve bu yönden önlemler alınmaya başlandı. Siyasi iktidar orduyu ve askerî tekniği yenileştirme ihtiyacını duyuyordu. Çünkü şanlı Osmanlı orduları mazide olduğu gibi karşısına çıkan orduları kolaylıkla alt edemiyordu. Hatta 1683-1699 savaşının sonucu eski ihtişamlı günlerin sona erdiğini sert bir biçimde bildirmekteydi (Berkes, 2004: 41). Fakat öğretim ve eğitim sisteminin kuruluşu böyle bir yenileşme yapacak güçten o kadar uzak, Batı'yla boy ölçüşebilecek yetenekten o kadar mahrum kalmıştı ki, idareciler işe nereden başlayacaklarını bile tam anlamıyla kestiremediler. Kafaları oldukça karışık durumdaydı. Kendilerine örnek alabilecek sabık ve fikriyatı güçlü bir nesilden de mahrumdular. Kendilerinden önceki nesiller, bu çeşit sorunlarla karşılaşmamışlardı (Ülken,

2005: 25). Açıkça görüldüğü üzere bu tarihlerden başlamak üzere Türk düşünüyü modernleşme olgusu etrafında dönüp durmuştur. Çünkü Osmanlı aydınları düşüncüyü sadece modernleşme ve kalkınma olarak algılamışlardır. Hâlbuki bu tarihlerden itibaren sadece askerî ve teknik alanlarda yoğunlaşan düşüncenin felsefî, sosyolojik ve iktisadî alanlar başta olmak üzere diğer birçok alanda da sağlam temeller üzerinde gelişmeye başlamış olsaydı, bugün Türk düşüncesinin ulaşacağı noktaların çok daha ileride olacağını belirtmemize gerek yoktur.

18. yüzyılın sonlarına doğru yukarıda belirtilen uçurumun kapanması yerine daha da açıldığını bildiren ve bir sonraki yüzyılda Osmanlı Devleti'nin çok daha büyük sorunlarla karşılaşarak daha büyük sorunlarla karşılaşılacağını bildiren bir yeni gelişme yaşanmıştı. Bu gelişme öncelikle İngiltere'de ortaya çıkan ve daha sonra Amerika başta olmak üzere bütün Avrupa'ya yayılan endüstri devrimiydi (Okumuş, 2005: 162-163). Elbette ki bu gelişme Osmanlı ileri gelenlerini daha da telaşa düşürmüştü. Çünkü modernleşme adına ne kadar adım atılırsa atılsın Batı dünyasıyla ara kapanmıyor; tam aksine açılıyordu. 18. yüzyılın sonunda daha önce izah etmeye çalıştığımız üzere bilim, iktisat, ticaret, askerlik ve özellikle 19. yüzyıl başlarından itibaren sanayi gibi pek çok alanda Batı'nın oldukça gerisine düşen Osmanlı Devleti III. Selim ve II. Mahmut dönemlerinden başlamak üzere hızlı bir reform sürecine girmiştir (Akşin, 2005: 35-37). Devlet adamlarının gayretlerine paralel olarak 19. yüzyılda gerek Osmanlı ülkesi içerisinde gerek dışında yaptıkları kültürel faaliyetlerle topluma katkı yapmak, devletin devamlılığını sağlamak ve çöküşün önüne geçebilmek amacıyla Namık Kemal, Şinasi, Ziya Paşa ve Ali Suavi gibi kişilerin yanı sıra Ahmet Vefik Paşa, Şemsettin Sami, Mizancı Murat, Ahmet Mithat, İsmail Gaspiralı, Mirza Feth Ali Ahunzade, M. Satı, Emrullah Efendi, Hoca Tahsin gibi düşünür ve yazarlar da kültürel anlamda o dönem için mühim çalışmalar gerçekleştirmişlerdir. Dolayısıyla bu isimler 19. yüzyıl Türk düşünce tarihi için büyük bir önem arz etmektedirler (Altınkaş, 2011: 37-47).

Düşünce alanında 19. yüzyıla damgasını vuran gelişmelerin başında ayrıca Genç Osmanlı ve Genç Türkler hareketini burada zikretmek gerekir. 1865'te resmen faaliyet gösteren (Mardin, 2002: 17-20) ve önemli bir düşünce hareketi olarak kabul edilen Genç Osmanlılar (Berkes, 2004: 282-301) olarak adlandırılan grupları, yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarında faaliyet gösteren Genç Türkler kendilerine model olarak aldılar (Ülken, 2005: 97-112). Gerek Genç Osmanlılar gerek Genç Türkler Osmanlı Devleti'nin kötü gidişinin nedenlerini araştırıp birçok siyasi ve kültürel faaliyete başlamışlardır. Devletin meşruti yönetimle idare edilmesi hâlinde, bulunduğu durumdan kurtulabileceğine inanmışlardır (Tunaya, 1960: 64-65). Bu nedenle başlangıçta umut bağladıkları Sultan Abdülhamit'le daha sonradan büyük bir mücadele içine girmişlerdir (Yerasimos, 1980: 567). Görüne gerçek o ki Tanzimat ve Birinci Meşrutiyetle beraber gelen fikir ve düşünce akımları, kök aldıkları bu iki büyük siyasi gelişmeye daha sonradan tesir etmeye başlamıştır (Ülken, 2005: 41). Öyle ki Tanzimat'ın ilanı ile Osmanlı Devleti'ne, batı kültürü, sadece askerî ve siyasi alanda değil; edebî, sosyal ve kültürel alanlarda da girmişti (Akçura, 2001: 9). Bu dönemde Avrupa kültürüyle sıkı ilişkiler kuran Osmanlı aydınları geçmişte başlayıp 19. yüzyılda da devam eden kötü gidişin nedenlerini araştırıp politikayla ve Batı medeniyetinin gelişimiyle giderek daha fazla ilgilenmişler ve devlet adamları gibi çöküşün önüne nasıl geçileceğini araştırmışlardır. (Berkes, 2004: 260-268). **“Buradan hareketle düşüncenin Türkiye’de toplumsal ve siyasal sorunlara çare ararken bulunduğunu söylemek yanlış olmaz.”** (Ülken, 2005: 7).

Türk düşünüyü, 20. yüzyıla merdiven dayadığında genel manzara işte bu biçimde şekillenmiştir. Peki, 20. yüzyılda Türk düşünce dünyası nasıl bir gelişim kaydetmiş ve 19.

yüzyıldan aldığı mirası 21. yüzyıla nasıl devretmiştir? 20. yüzyıla gelindiğinde Türk düşünce dünyası 19. yüzyıla karşılaştırıldığında çok daha büyük bir bunalımla karşı karşıya gelmişti. Öyle ki 19. yüzyıldan her alanda devralınan düşünce mirası 20. yüzyıl düşünce dünyası için çok büyük kazanımlar sağlamıyordu. Hatta daha belalı bir durum yaratabilme riski taşıyordu. Emperyalizmin doruk noktasına ulaştığı, sömürgecilik yarışının kız kazandığı, milliyetçilik akımlarının altın dönemini yaşadığı bir devrede Osmanlı ülkesi ise çöküş sinyalleri veriyordu. Bütün dünyanın kronik rahatsızlığı hâline ırk sorunu Türkiye’de de etkilerini derinden hissettirmeye başlamıştı. Ziya Gökalp ekseninde ve etkisinde fikirsel bunalım içerisinde bulunan Türk aydınları, Türk kimliğini anlamını sorguluyorlardı. 20. yüzyılın ilk çeyreğin Osmanlı Devleti’nin tasfiyesi ve oldukça yorucu savaşlar sonunda vücut bulan Türkiye Cumhuriyeti’nin yaşadığı kimlik sorunu, Mustafa Kemal Atatürk’ün önderliğinde -III. Selim ve II. Mahmud reformlarının tartışmasız çok ilerisinde- gelişen inkılap hareketleri zaten sağlam temelleri bulunmayan Türk düşüncesinin derinden sarsılmasına neden oldular. Özellikle 1940 ve 1960’lı yıllarda bazı aydın bilim adamlarının gayretleriyle kendini bulma eğiliminde olan Türk düşünce dünyası içinde bulunduğumuz 21. yüzyılda da halen kendi kendini gerçekleştirmeyi tam anlamıyla başaramamıştır. Zaten kültürel anlamda Türkiye’nin üstesinden gelmesi gereken en büyük sorunlardan birisi de hâlâ bu husus değil midir? Büyük araştırmacı Kurtuluş Kayalı’ya göre *“Türkiye’nin düşünsel topografyası çıkarılmadan geçmişin kültür mirası nesnel bir biçimde düşünülmeyle hamaset üslubuyla benimsenir ya da inkılapçı bir zihniyetle reddedilirse hiçbir yere varılamaz. Türk toplumunda başarısız bir muhafazakârlıkla aykırı bir toplumsallığın sonuç alamayacağı bugün iyice gün yüzüne çıkmıştır”* (Kayalı, 2011: 28). Bu nedenle bugünden başlamak üzere Türkiye’nin düşünce haritası ya da fotoğrafı ortaya konulmalıdır. Elbette ki bu işlevi nesnel düşünebilme yeteneğine sahip bilim adamlarının, başarısız bir muhafazakârlık ya da aykırı bir toplumsallığa müracaat etmeden gerçekleştirmeleri gerekmektedir.

1930’lu yıllardan günümüze Türk düşünce tarihinin bir disiplin hâline gelmesi ve çok önemli aşamalar kaydetmesinde pozitif katkıları bulunan çok sayıda değerli bilim adamı mevcuttur. Nitekim Kurtuluş Kayalı, Hilmi Ziya Ülken, Niyazi Berkes, Behice Boran, Şerif Mardin, Kemal Karpat, Pertev Naili Boratav, Süleyman Hayri Bolay, Mete Tunçay, İsmail Kara, Şükrü Hanioglu, Hüseyin Gazi Topdemir, Doğan Ergun, Süleyman Seyfi Ögün, Mümtaz’er Türköne, Naci Bostancı, Mümtaz Turhan, Mübeccel Kıray, Cemil Meriç, Muzaffer Şerif gibi yazar ve akademisyenlerin İslâmcılık, Osmanlıcılık, Batıcılık ve Türkçülük gibi fikir akımları başta olmak üzere Türk düşünce dünyası tarihi alanında vücuda getirdikleri çalışmalar bu manada bugün için çok önemli bir boşluğu doldurmakta ve yeni araştırmacılar için zengin bir birikim sunmaktadır (Ayvazoğlu, 2007).

3. Türk Düşünce Tarihi Alanında Yapılan Başlıca Çalışmalar

Düşünce denildiğinde sadece felsefe değil, insan zihninin bütün faaliyetleri göz önünde canlandırılmalıdır. Bu manada, Türk düşünce tarihinin son derece zengin, cazip bir çalışma sahası olduğunu belirtmek yanlış olmaz. Ne var ki bir bütün hâlinde Türk düşünce tarihinin ana hatlarını belirleyen ve toplu bir fikir veren bir çalışma bugüne kadar tam anlamıyla vücuda getirilememiştir. Hiç şüphesiz, düşünce akımları, bu akımların belli başlı temsilcileri üzerine yapılan biyografik çalışmaların yetersizliği ve ana metinlerin henüz sağlıklı bir biçimde yayımlanmamış olması bütünlüklü çalışmalar yapılmasını oldukça zorlaştırmaktadır (Ayvazoğlu, 2007).

AKADEMİK BAKIŞ DERGİSİ

Sayı: 37 Temmuz – Ağustos 2013

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi

ISSN:1694-528X İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi, Türk Dünyası

Kırgız – Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü, Celalabat – KIRGIZİSTAN

<http://www.akademikbakis.org>

Türk düşünce tarihini yazmayı ilk deneyen münevverlerden biri hiç kuşkusuz disiplinli bilim adamı Hilmi Ziya Ülken'dir. 1933 yılında iki cilt hâlinde yayımlanan *Türk Tefekkür Tarihi* adlı yapıtı alanında bir ilk olduğu için bu anlamda oldukça büyük önem taşımaktadır. Eserin önem taşımasını sağlayan diğer bir etken ise Türk tarihinin ilk dönemlerinden itibaren Türk düşüncesinin gelişimini titiz bir incelemeyle gün yüzüne çıkarmasında saklıdır. *Türk Tefekkür Tarihi* Türk düşüncesini ilk ve sistemli araştırma konusu yapan çalışma olması nedeniyle tarihî bir misyonu da üzerine almıştır. Çünkü 1930'lu yıllardan günümüze yaklaşık seksen yıl geçmiştir. Türk düşünce tarihi alanında bugün yazılan eserlerle bu kitabın karşılaştırılması aynı zamanda bu disiplinle ilgili bilimsel gelişmelerin ulaştığı seviye hakkında bize önemli bilgiler sunmaktadır. Bu açıdan bakıldığında eser bugün olduğu gibi yarın da önemini korumaya devam edecektir. Bu kitapta Türk kültürünün "*Kutadgu Bilig*", "*Atabetül Hakayik*" gibi büyük ve klasik eserlerinin çeşitli açılardan yorumu, araştırılması ve tahlili de yer almaktadır. (bk. Ülken, 2007a). Hilmi Ziya Ülken, bu eserini daha sonradan iki ciltten oluşan *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi* adlı yapıtıyla desteklemiştir. *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi* bugün hâlâ Türk düşünce tarihi alanında en sağlam klasiklerdendir. Eser ilk defa 1966 yılında iki cilt hâlinde yayımlanmıştır. Türk düşüncesinin son yüzyıllarda yetiştirdiği en önemli fikir ve sanat adamlarının tahlilini, biyografilerini ve eserlerinin nitelikleri başta olmak üzere birçok cepheden Türk düşünceye katkılarının irdelendiği bu yapıt alanında çok büyük bir boşluğu doldurmaktadır. 1966 yılından 2005 yılına kadar sekiz kez yayımı gerçekleştirilen, kendi alanında tek olan ve bir nevi ansiklopedi niteliği taşıyan bu yapıtın bir başka önemi de günümüzde geniş okur kitlelerinin yararlan(a)madığı eski süreli yayınları süzgeçten geçirmiş olmasıdır. Eser emsalsiz bir gözlemin, büyük bir dünya görüşünün ve ilim zihniyetinin çarpıcı örneğini teşkil etmektedir. Yapıt, Namık Kemal'den Ziya Gökalp'e, Ali Suavi'den Mustafa Suphi'ye, Dr. Abdullah Cevdet'ten Hikmet Kıvılcımlı'ya, Beşit Fuat'tan Prens Sabahattin'e, Yusuf Akçura'dan Ahmet Ağaoğlu'na, A. Hamdi Başar'a değin uzanan geni bir yelpazede Türk düşünce yaşamının tekâmülünü anlatmaktadır. *Türk Düşünce Tarihi*, bugün için hâlâ aşılabilmiş bir eser değildir. (bk. Ülken, 2005). Hilmi Ziya Ülken'in düşünce tarihi alanına katkı sağladığı düşünülebilecek diğer bir yapıtı da *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü*, adlı eseridir. Tarihin çeşitli dönemlerinde uygarlıkların birbirleriyle olan münasebetlerinde özellikle tercümenin işlevinin inceden inceye işlendiği bu eser; bilimin, sanatın, tekniğin bugünlere gelmesinde medeniyetlerin birbirleriyle olan etkileşimlerinin önemi üzerinde durmaktadır. Çevirinin bilginin başka coğrafyalara aktarımında kilit rolü üstlendiği görüşünü savunan bu yapıt, Türk düşünce tarihinin de tercüme yoluyla nasıl bir değişime uğradığı konusunda da önemli ipuçları sunmaktadır (bk. Ülken, 1997). *Millet ve Tarih Şuuru*, Hilmi Ziya Ülken'in Türk düşüncesi alanında yazdığı bir diğer önemli kitabıdır. Eser, Ülken'in Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarından itibaren, kitabın adında yer alan kavramlar ekseninde ve sosyolojiden siyaset bilimine, antropolojiden felsefeye kadar pek çok disiplinin ortak çerçevesinde kaleme aldığı özgün incelemelerin bir bütünüdür. Bu incelemeler, milletleşmeye sadece Avrupa uluslarından değil, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki diğer milletlerden de sonra başlayan genç Türkiye için adeta bir yol haritası konumundadır. Ülken, bu eserinde okuyucuları önce modern çağın toplum, millet, kültür, tarih, özgürlük ve demokrasi kavramlarının keşfine çıkarmaktadır. Akabinde Türkiye'nin yakın tarihindeki millileşme girişimlerini, diğer Doğu ve Batı uluslarıyla karşılaştırmalı olarak sunmaktadır. Son bölümlerde ise genç Cumhuriyet'in olgunlaşmaya doğru yol alan ulusal kültürü için, mevcut kaynaklardan yola çıkarak yeni saptamalarda bulunmuştur. Eserin ilk baskısı 1948 yılında gerçekleştirilmiştir. 60 yıl sonra eserin yeniden Türk okuyucusunun istifadesine sunulması Türk düşünce tarihi açısından bir

AKADEMİK BAKIŞ DERGİSİ

Sayı: 37 Temmuz – Ağustos 2013

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi

ISSN:1694-528X İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi, Türk Dünyası

Kırgız – Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü, Celalabat – KIRGIZİSTAN

<http://www.akademikbakis.org>

zenginliktir (bk. Ülken, 2008). Bu çalışmalara ilave olarak rahatlıkla belirtebiliriz ki Hilmi Ziya Ülken'in düşün alanında kaleme aldığı daha onlarca farklı eseri bulunmaktadır. Yazar kitaplık yaratabilecek çapta bir külliyat oluşturmuştur. Ülken bu yönüyle Türk düşünce tarihi alanında en üretken yazar olma özelliğini bugün de sürdürmektedir. Yazılan bu eserlerin her biri Türk düşünce tarihine çeşitli açılardan katkıda bulunmakla birlikte yukarıda incelenen eserlerden sonra yazarın kanaatimizce Türk düşünce tarihine kazandırdığı en önemli çalışmalarının isimlerini şu şekilde sıralamak mümkündür: *İçtimai Doktrinler Tarihi* (bk. Ülken, 1941), ilk baskısı 1941 yılında yapılan *Ziya Gökalp* (bk. Ülken, 2007b), ilk baskısı 1942 yılında yapılan *Şeytanla Konuşmalar* (bk. Ülken, 2003), *Dini Sosyoloji* (bk. Ülken, 1943), ilk baskısı 1946 yılında yapılan *İslam Düşüncesi-Türk Düşüncesi Tarihi Araştırmalarına Giriş* (bk. Ülken, 2000) ve *Yirminci Asır Filozofları* (bk. Ülken, 1936). Hilmi Ziya Ülken'in (Ülken ve eserleri hakkında etraflı bilgi için bk. Kocadaş, 2008: 80-95 ve Günay, 2004: 5-13) yukarıda incelenen çalışmaları bu alanda araştırma yapacak bilim adamları için ilk müracaat edilmesi gereken kaynaklar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Türk düşünce tarihi alanında kilometre taşlarından biri olarak kabul edilebilecek bir diğer eser *Türkiye'de Çağdaşlaşma* adlı yapıttır. Niyazi Berkes tarafından ilk defa 1964 yılında *The Development of Secularism in Turkey* başlığıyla İngilizce olarak neşredilen bu eser, daha sonra Türkçeye kazandırılarak 1978 yılında ilk baskısı yapılmıştır. Eser Türkiye'nin geleneksel devlet sisteminden çağdaş geçişinin kapsamlı bir tarihçesi konumundadır. Yapıt son yüzyıllarda Türkiye'de yaşanmış köklü değişim süreci içindeki iktisadî bünyeye ve buna bağlı teknik gelişmelere de ışık tutmakta, bunlara paralel olarak gelişen siyasal ve dinsel dönüşümleri de toplumdaki yansımalarıyla birlikte ele almaktadır. Alanındaki en nitelikli tarih incelemesi diyebileceğimiz bu önemli çalışma, aynı zamanda Türk düşüncesinin tekâmülünün de ciddi bir tarihçesidir. 18. yüzyılın sonlarından itibaren siyasal ve askerî hayata bağlı olarak gelişen düşüncenin nabzını eser boyunca tutmak mümkündür. (bk. Berkes, 2004). Niyazi Berkes'in Türk düşünce dünyasına özellikle Batıcılık-Doğuculuk düşünce çatışmasına açıklık getirmek adına kaleme aldığı *Türk Düşününde Batı Sorunu* adlı eseri de Türk düşünce tarihine katkı sağlayan bir çalışmadır. Berkes'e göre Avrupa politikasındaki Doğu sorunu, Türkler açısından Batı sorunudur. Osmanlı Devleti'nin dağılışı ile Avrupa'nın Doğu sorunu kalmamıştır. Fakat Türk düşününde Batı sorununu kapanmamıştır. Eser kapanmayan bu sorunun derinlemesine ele almaktadır. Zaten son iki yüz yıllık dönemde Türk düşününü meşgul eden en önemli mevzulardan biri de Batılılaşma değil midir? (bk. Berkes, 1975). 20. yüzyılda sosyoloji dalında Türkiye'de yetişmiş en önemli bilim adamlarından biri olduğu birçok çevre tarafından kabul edilen Niyazi Berkes'in *Unutulan Yıllar* adlı yapıtı da araştırma konumuz kapsamında değerlendirilebilecek bir çalışmadır. Berkes, *Unutulan Yıllar* adını verdiği anılarında yaşadığı olayları çocukluk yıllarında başlayarak dile getirmiştir. Bunu yaparken, dönemin toplumsal ve siyasal panoramasını da çizen Berkes, bir toplumbilimci olarak yorumlarda bulunup; çizdiği tablonun içine o yılların politikacılarını, bürokratlarını, gazeteci, şair, yazar ve entelektüellerini de almıştır. Eser bu yönüyle Türk düşünce tarihine özellikle 20. yüzyıl penceresinden ışık tutmaktadır (bk. Berkes, 2011). Son yıllarda düşünce tarihine olan ilginin giderek arttığını daha önce dile getirmiştik. Bununla birlikte Türkiye'de düşünce alanında bilgi üretiminin hâlâ çok yetersiz olduğunu da belirtmiştik. Nitekim Hilmi Ziya Ülken ve Niyazi Beskes gibi ustaların gölgesini içinde bulunduğumuz 2013 yılı içerisinde hâlâ hissetmekteyiz.

Hüseyin Gazi Topdemir tarafından yayıma hazırlanan *Türk Düşünce Tarihi* adlı eserin bu manada yeni bir yayın olması nedeniyle düşünce tarihine ilgi duyan bilim adamlarını heyecanlandırmıştır. Kitabın tanıtım bülteninde şu bilgilere yer verilmiştir. “*Bizim her türlü bilgi türüne hizmet etmiş, katkılarda bulunmuş bilim, fikir ve sanat adamlarımız vardır. Bunlar arasında sanat adamlarımız, yani romancı, şair ve mimarlarımız tanınır, fakat fikir ve bilim adamlarımızın çoğunun adı aydınlarımız tarafından bile bilinmez. Bu bilgisizlik, acaba bizde özgün düşünce faaliyetleri yok mu? diye haksız çağrışımlar yaptırır soruyu akla getirebiliyor. Yabancı düşünce adamlarına gösterilen ilgi Türk düşünürlerine de gösterilse gerek geçmişte, gerek günümüzde zengin bir fikir hayatımızın olduğu görülecektir. İşte bu küçük kitap bu amaçla hazırlanmıştır.*” Hiç kuşku yok ki Türkiye’de yabancı düşün adamlarına gösterilen ilgi yerli düşün adamlarına gösterilmemektedir. Bu açıdan bakıldığında bu durum Türk düşüncesi için büyük bir darbedir. *Türk Düşünce Tarihi* adlı söz konusu çalışmanın bu amaçla yayımlanması isabetli bir karardır. Bununla birlikte kitap konu başlıkları bakımından oldukça zengin görünmekle birlikte okuyucu bilgi bakımından tatmin edecek görünümde değildir. Bu yeni çalışmanın Türk düşüncesine katkılarını ölçecek en iyi nesne zamandır. (bk. Topdemir, 2001).

Türk düşünce dünyası tarih boyunca en çok siyasetle ilişki içerisinde bulunmuştur. Etkilendiği ve beslendiği en önemli kaynak siyasettir. O hâlde Türk düşünce dünyası incelemelerinde bulunurken siyasi düşünce tarihini göz ardı etmek mümkün değildir. Çünkü Türk düşününde siyasi anlamda oldukça zengin bir birikim vardır. Nitekim İletişim yayınlarının bu birikimi kullanarak hazırlayıp yayımladığı *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce* adlı dokuz ciltlik çalışma hiç şüphesiz siyasi düşünce alanında çok büyük bir boşluğu doldurmaktadır. Dokuz ciltten oluşan bu çalışmanın cilt başlıklarını şunlardır: “*Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi*”, “*Kemalizm*”, “*Modernleşme ve Batıcılık*”, “*Milliyetçilik*”, “*Muhafazakârlık*”, “*İslâmcılık*”, “*Liberalizm*”, “*Sol*” ve “*Dönemler ve Zihniyetler*”. Her cildi ayrı bir editör tarafından hazırlanan, farklı görüşlerden yüzlerce bilim adamı, araştırmacı ve yazarın katkıda bulunduğu bu önemli külliyat gelecek için umut vaat etmektedir. Bu çalışmadan sonra özellikle siyasi düşünce tarihi alanında incelemelerde bulunacak genç araştırmacıların önü açılmıştır (Ayvazoğlu, 2007).

Siyasi düşünce tarihi konusuna temas etmişken bu konu hakkında üzerinde durulması gereken önemli eserlerden birinin de Yusuf Akçura’nın “*Üç Tarz-ı Siyaset*” adlı makalesi olduğunu belirtmeliyiz. 1904 yılında Kahire’de intisâr eden Türk gazetesinde o dönemin dinamik aydınları arasında Osmanlı siyaseti hakkında bir tartışma açılmıştı. Yusuf Akçura’nın yaklaşık otuz üç sayfalık “*Üç Tarz-ı Siyaset*” adlı makalesi ile başlayan münakaşada tasavvur edilen üç siyaset tarzı Osmanlılık, İslamcılık ve Türkçülük idi. Akçura, Türkçülüğü terviç ediyordu. Ali Kemal din ve millet farkı gözetmeden Osmanlıcılığı istiyordu. Ahmet Ferit Tek (bk. Ünal, 2009) ise icaba göre uyularak realist siyasetleri öne sürüyordu. Daha sonra giderek diğer Osmanlı aydınlarını da etkisi altına bu tartışma Türk siyasi düşüncesinde, fikir akımlarının felsefi karakterini derinden etkilemiştir. Çünkü bir taraftan çıkış kapısı arayan diğer taraftan çökmekte olan bir devletin istikbali için kaygı çeken Osmanlı aydınları için bu makale çalışması bir ilham kaynağı olmuştur. O dönemde gerek makalede belirtilen görüşleri destekleyen gerek bu görüşlere muhalif tutum takınan Türk aydınlarının fikirlerini ortaya atmalarında bu küçük ancak etkili eser büyük rol oynamıştır (Akçura, 1991).

Siyasi düşünce alanında Türk siyasi düşüncesinin dışında genel bir çalışma niteliğinde olan *Siyasi Düşünce Tarihi* adlı eser Hasan Karaköse tarafından yayımlanmıştır. İnsanlık düşünce tarihi hakkında genel bir çalışma olarak değerlendirilebilecek bu eser üzerinde

durulmaya değer bir yapıt olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü eser Türk bilim adamlarının da artık insanlık düşüncesini rahatlıkla değerlendirebileceklerini bize göstermektedir. Bu açıdan bakıldığında bu çalışma daha sonra yapılacak yeni araştırmalar için umut verici bir konumdadır. Eserin tanıtım yazısında şu bilgilere yer verilmiştir: “İbni Haldun, siyasi güç haline gelen her toplum için iktidarın kaçınılmaz olduğunu şöyle ifade eder: ‘İktidar sahibi, topraklarını genişletmek isteyince başka toplumları hâkimiyeti altına almaya çalışır. Bunun sonunda devlet ve mülk denilen toplumsal varlık ortaya çıkar. Toplum olarak yaşamak güce bağlıdır, gücün arkasından hâkimiyet gelir. Güç arttıkça hâkimiyet daha fazla genişler. Bu durum, zaman ve şartlara göre devam edebilir. Fakat her şeyin bir sonu olduğu gibi hâkimiyet ve güç de zamanla yok olur. Her şey bir sona, her son yeni bir başlangıca doğru gider.’ İnsanlık tarihi işte bu siyasi güç ve hâkimiyetin mücadelesidir. Fakat bu mücadeleyi yapan insanoğlu; hep güzeli; mutluluğu; rahat ortamı bulabilmek için uğraşmıştır” (bk. Karaköse, 2007). Buradan hareketle eserin siyasi düşünce tarihi alanında araştırma yapacak araştırmacılar için giriş niteliğinde bir eser olma özelliği taşıdığını belirtebiliriz.

Türk düşünce dünyasını müşahede altına alırken göz önünde bulundurulması gereken bir diğer önemli düşünce alanını İslam düşüncesi dünyası olarak belirtirsek yanlış bir saptamada bulunmuş olmayız. Türk düşününü İslam tefekküründen ayrı tasavvur etmek ve bu yönde çalışmada bulunmak hemen hemen imkânsızdır. Bu bağlamda Türkiye Diyanet Vakfı tarafından yayımlanan ve bugüne kadar 42 cildi yayımlanan *İslâm Ansiklopedisi*'nin Türk düşünce tarihini ilgilendiren maddeleri de ciddi birer icmal niteliği taşımaktadır. Dolayısıyla bu ansiklopedide Türk düşünce tarihinin nabzını yoklamak mümkündür. Ansiklopedi hazırlıkları sırasında çok zengin bir kütüphane, arşiv ve dokümantasyon merkezi kuran Türk Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi'nin (İSAM) bu birikimi mantıklı bir şekilde değerlendirdiği araştırmacılar tarafından bilinmektedir. Beşir Ayvazoğlu'na göre bu kurum, *İslâm Ansiklopedisi*'ni tamamladıktan kısa bir süre sonra ihtisas ansiklopedilerine yönelecektir. Bu ansiklopedilerden birinin de Türk düşünce tarihine ayrılması muhtemeldir (Ayvazoğlu, 2007).

Türk düşünce tarihi üzerinde çalışan bir diğer önemli isim de, Hilmi Ziya Ülken'in öğrencilerinden olan Süleyman Hayri Bolay'dır. Bolay'ın (S.H. Bolay hakkında bir değerlendirme için bk. Yavuz, 2011), bu konuya *Türkiye'de Ruhçu ve Maddeci Görüşlerin Mücadelesi* (bk. Bolay, 2008) adlı eserini yazarken başlayan ilgisinin zamanla Türk düşüncesini geçmiş ve bugünüyle kuşatacak kapsamlı bir düşünce tarihi yazma fikriyatına dönüştüğünü görülmektedir. Şu sıralarda *Çağdaş Türk Düşünürleri* adlı üç ciltlik bir eser üzerinde çalıştığını ve sekiz ciltlik *Türk Düşünce Tarihi* projesinin büyük bir aşama kaydettiği *Türk Düşüncesinde Gezintiler* (bk. Bolay, 2007) adlı yeni kitabının önsözünden anlaşılmaktadır (Ayvazoğlu, 2007). Ankara'da Nobel Yayınevi tarafından yayımlanan *Türk Düşüncesinde Gezintiler* adlı eseri Süleyman Hayri Bolay'ın çeşitli tarihlerde yazdığı makaleleri, ilmî toplantılarda sunduğu tebliğleri ve kendisiyle yapılmış röportajları ihtiva etmektedir. Bu eserde yazar Sultan Alparslan döneminden Osmanlı'ya Tazminat'a Meşrutiyet'e ve oran da Cumhuriyet dönemine kısa seyahatler yapmaktadır. Aynı yayınevi tarafından 2006 yılında Bolay'ın *Felsefe Dünyasında Gezintiler* (bk. Bolay, 2006) adlı eseri yayımlanmıştır. Süleyman Hayri Bolay'ın incelememiz kapsamındaki en önemli eserlerinden biri de *Osmanlı Düşünce Dünyası* adlı yapıtıdır. Osmanlı düşünce hayatını irdeleyen bu çalışma Osmanlı'ya nasıl bakmalı? Osmanlı nasıl araştırılmalı? Osmanlı ve Türk düşüncesinin sınırları nelerdir? Osmanlı'da düşünce hayatı var mıdır? Felsefi düşüncenin teşekkül şartları nelerdir? Düşün ve varsa nasıl bir rasyonalite vardır? Felsefe-din

münasebetine nasıl bakılmıştır? Felsefe nasıl meşrulaştırılmıştır? Hangi eserlerde felsefi düşünce vardır? Hangi felsefe problemleri ele alınmıştır? Hangi sahalarda fikir üretilmiştir? Osmanlıların düşünce eğitimi metotları nelerdi? Tartışma ilminin esasları nelerdir? Osmanlı neden tutarsızlık konusu üzerinde çok durmuştur? Osmanlı’da tefsirin önemi nelerdir? Fatih Sultan Mehmet’teki fetih ruhu ve diyalektiği nedir? Fetihten sonra İstanbul’dan kaçan Bizanslı âlimler var mıdır? Bunların İtalya’da Rönesans’a katkıları nelerdir. Osmanlı modernleşmesinin esasları nelerdir? Bütün bu soruların yanıtını bu kitapta aramak mümkündür. Çok zengin bir bilgi birikimini ve düşünce dünyasını yansıtan bu eseri Türk düşünce tarihi alanında araştırma yapacak bilim adamlarının mutlaka incelemesi gerektiği kanaatindeyiz (bk. Bolay, 2011).

Günümüzde faal olarak Türk düşünce tarihine katkı sağlayan, halen bilimsel araştırma-inceleme faaliyetlerine devam eden ve heyecanını hiç kaybetmeyen bilim adamlarının başında Kurtuluş Kayalı gelmektedir. Bu nedenle Kayalı’nın incelemelerine bu noktada değinmek; onun Türk düşünce tarihine katkıları üzerinde durmak gereklidir. Kurtuluş Kayalı günümüzde düşünce tarihi alanında ciddi manada bilgi üreten sayılı bilim adamlarından biridir. İlkeli, dürüst, mütevazı, hümanist ve oldukça üretken bir kişiliğe sahip bu entelektüel her görüşten öğrencisinin sevgisini ve takdirini toplamış bir şahsiyettir. Bütün siyasi görüşlere saygılı ve bilimsel yaklaşan Kayalı’nın da elbette ki bir dünya görüşü vardır. Fakat birçok sosyal bilimcinin düştüğü hataya düşmeyerek ötekini yok sayma gereksizliğini yapmayan bu seçkin bilim adamı halen düşünce üretmekte ve ürettiğini çevresiyle paylaşmaktadır. Kurtuluş Kayalı’nın Türk düşünce tarihi iklimini içerisinde değerlendirilebilecek birçok çalışması vardır. Bunlardan biri olan *Türk Düşünce Dünyasında Yol İzleri* oldukça önemli değerlendirmeleri ihtiva eden bir yapıttır. Eserin arka kapak yazısında şu çok önemli bilgiler verilmektedir: “*Elinizdeki kitap, sosyal bilimsel düşünüş ve özellikle sosyoloji düşüncesine yoğunlaşıyor. Bir derdi ve davası olan, yol açıcı düşünce insanlarının, Hilmi Ziya Ülken, Mümtaz Turhan, Mübeccel Kıray, Cemil Meriç, Niyazi Berkes, Muzaffer Şerif, Behice Boran, Pertev Naili Boratav’ın eserlerinin özünde saklı olana ilişkin tespitlerde bulunuyor. Cumhuriyet’in kuruluş evresi ile güncellik (yani arefesi ve sonrasında 1980!) arasında kalan dönemlerin, özellikle de 1940’ların kültür ve düşünce ortamıyla ilgili önemli yorumları var Kayalı’nın. Ünlü “Dil-Tarihli hocaları” ve onların tasfiyesini, zamanın ruhu hakkında fikir verici bir vaka olarak ele alıyor. 1940’lar ve 1960’ların düşünsel ortamıyla ilgili belirlemelerin fonunda, Tanzimat ve Meşrutiyet fikriyatını da görüyoruz. Türk düşünce hayatındaki süreklilikleri kavramak, dönemsel zihniyet farklılıklarını yerli yerine koymak, problemleri bağlamına oturtmak için vazgeçilmez bir yol, bu. Türk düşünce tarihinin yakın geçmişine, yakın geçmişinin de basit kavgasının taraflarına değil, sorunun vazediliş biçimini eleştiren düşün adamlarına yönelmek... Kurtuluş Kayalı, bu yönelişin verimli örneklerini veriyor”* (bk. Kayalı, 2011). Kitabın özeti manasında olan bu tanıtım yazısı aslında kitabın içeriğinin de çok genel bir özetidir ve muhteva bakımından araştırmacılar için ne kadar kıymetli bir kitap olduğunu da hissettirmektedir. Kurtuluş Kayalı’nın düşünce alanında kaleme aldığı bir diğer eseri de *Türk Düşünce Dünyasının Bunaltımı* adını taşımaktadır. Kayalı bu kitabında da Türkiye’de düşünce hayatının kısırlığından, düşünce dünyasındaki hafızasızlıktan yakınmayı açıkça dile getirmektedir. Ancak yazar şikâyet etmek yerine Türkiye’deki bu durumu tersine çevirmek için yeni yorumlarda bulunmaktadır. Bu yorumlarda yazar toplumsal ve siyasal düşüncenin devingenlik kazandığı bazı tarihsel bağlamlara dikkat çekmekte amacındadır. Nitekim eserin tanıtım yazısında şu ilginç ifadeler yer verilmektedir: “*Belirli tartışmaların, belirli arayışların bıraktığı izler; daha önemlisi, bunların unutulmasının, üzerinden atlanmasının yol açtığı*

etkiler üstüne düşünüyor. Bu çerçevede önemseydiği sorunlardan birisi, ekonomik-sosyal tahlillerden kültür-merkezli değerlendirmelere yönelmenin getirdiği karmaşa... Kadro Hareketi... Dar muhitler ve meraklıları dışındakilerin pek ilgilenmediği, derinlemesine incelemeye aydın figürleri -Pertev Naili Boratav, Orhan Şaik Gökyay, Mustafa Akdağ... Türkiye'nin en canlı siyasal döneminde siyaset bilimine damgasını vuran Maurice Duverger etkisi... Tartışma bu temalar üzerinden yürüyor. Kurtuluş Kayalı, Türkiye'de aydınların her işi kendilerinden ve kendi dönemlerinden başlatmaları gibi bir geleneğe karşı duruyor. Düşüncenin aktüalitesiyle değil, bu ülkede aktüalitenin yitikleştirdiği, flulaştırdığı düşünsel birikimle ilgileniyor" (bk. Kayalı, 2010a). Görünen gerçek o ki kabına sığmayan bu bilgilendirme yazısı Kayalı'nın Türk düşünce dünyasında öze nüksetme idealinde olduğunu göstermektedir. *Türk Düşünce Dünyasının Bunalımı* adlı yapıt bugün Türk düşününün yaşadığı sorunları ve aşması gereken engelleri belirtmesi nedeniyle araştırmacılar için önem taşımaktadır. Bununla birlikte Kurtuluş Kayalı'nın *Türk Düşünce Dünyasının Bunalımı*, adlı eseriyle aynı karakteri taşıyan ayrı bir çalışması daha vardır. *Türk Kültür Dünyasından Portreler* adlı bu yapıt da, yazarın birçok çalışmasının ardındaki aynı kaygıyı taşımaktadır. Bu kaygıyı Türkiye'nin düşünce hayatının ve aydınlarının aktüaliteye esir oluşu ve yerli duyarlılıktan uzak oluşları olarak tarif edilebiliriz. Ancak *Türk Kültür Dünyasından Portreler*, *Türk Düşünce Dünyasının Bunalımı*'na nazaran bu sorgulamayı daha çok Türk kültür dünyasının önde gelen isimlerinin düşünce ve faaliyetleri ekseninde irdelemektedir. Bir diğer ifadeyle değerlendirmelerini ağırlıklı olarak sosyal bilimcilerin portreleri üzerinden gözlem yaparak gerçekleştirmektedir. Eserin tanıtım yazısında şu bilgiler verilmektedir: "Şair Cemal Süreya... Aslına rüçû etmek ya da bir tür düşünsel süreklilik çizgisi ile dönemlik ithamı arasındaki Çetin Altan... Siyasetçilikten ziyade düşünsel yanının önemini vurguladığı Bülent Ecevit... Yanlış konumlandırıldığını savladığı Hasan Âli Yücel... Karikatürist Ali Ulvi... Kadri bilinmemiş mahçup mizah öykücüsü Özdilek Erdem... Ve tabii sosyal bilimciler: Siyasal ve entelektüel iktidar odaklarından uzak bir düşünce adamı, Hilmi Ziya Ülken... Siyasal konjonktürün düşüncelerini biçimlendirdiği bilim adamı Emre Kongar... Kayalı'nın ısrarlılığını, iç tutarlılığını ve gözüni Türkiye'nin özgünlüğüne açık tutuşunu vurguladığı Niyazi Berkes... 1960'ların entelektüel ortamına damgasını vuran özellikleri ve akademisyen kimliğiyle Behice Boran... Hem döneminin etkilerine tâbi olmayışı hem de biyografisi itibarıyla atipik bir entelektüel olarak İdris Küçükömer... Türkiye'nin düşünce ve kültür dünyası hakkındaki bu yazılar, söz konusu ortamın kısırlığına ilişkin nedenlerle birlikte, o nedenler hakkındaki önyargıları da sorguluyor" (bk. Kayalı, 2010b). Kayalı'nın bu eseri de diğerleri gibi araştırma konumuz açısından büyük bir öneme haizdir. Yazarın mizahî ve hiciv taşıyan unsurlarla fikirlerini beyan etmesi okuyucu için çok daha büyük bir kazanım olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak Türk kültür dünyasından örneklerle karşımıza çıkan bu eserin dikkatle incelenmesi gerekmektedir. Çünkü yazar hiç kuşku yok ki eserinde kabına sığmayan çok önemli tespitlerde bulunmuştur. Bununla birlikte Kayalı'nın da bir dünya görüşü vardır ve elbette fikirlerini ortaya atarken kendi düşünce dünyasına sadık kalacaktır. Fakat okuyucu her okuduğunu doğru kabul etmek yerine birçok kaynağı karşılaştırmalı olarak analiz ederek en doğrusunu bulmakla yükümlüdür. Kayalı'nın incelememiz kapsamında değerlendirilmesi gereken son çalışması *Ordu ve Siyaset 27 Mayıs-12 Mart*'tır. Türk düşünce tarihinin vazgeçilmez bir parçası olan Türk siyasi tarihin alanında önemli bir boşluğu doldurduğunu düşündüğümüz bu eser ordu-politika ilişkisinde Cumhuriyet'in kuruluşundan 12 Mart sonrasına kadar yaşanan gelişmeleri, asker-sivil aydınlar ile toplum arasındaki kopukluk açısından değerlendirmektedir (bk. Kayalı, 2012). Eser resmî, yerleşik ve muhalif bakış açılarından çok daha farklı bir bakış açısıyla karşımıza çıkmaktadır.

Düşünce tarihi alanında burada adı zikredilmesi gereken bir diğer kaynak Orhan Hançerlioğlu tarafından kaleme alınan ve okuyucular tarafından büyük bir ilgi gören *Düşünce Tarihi* adlı çalışmadır. Hiç şüphesiz incelememiz tamamen Türk düşünce tarihi alanında vücuda gelmiş çalışmalar üzerinde yoğunlaşmaktadır. Diğer bir ifadeyle bu makale çalışması Türk düşünce tarihi ile sınırlıdır. Bununla birlikte insanlık düşüncesi alanında genel bir çalışma olarak karşımıza çıkan *Düşünce Tarihi* adlı bu eser bir Türk araştırmacının elinden çıkması ve yayımlanmasından bu yana bilimsel çevrelerde çok etkili olması nedeniyle üzerinde durulması gereken bir çalışmadır. Yapıt Türk düşünce tarihinden ziyade insanlık düşüncesini genel ancak akıcı ve derinlemesine ele alan bir eserdir. Türkiye’de düşünce tarihi alanında çalışma yapacak araştırmacılar için bir nevi el kitabı mahiyetindedir (bk. Hançerlioğlu, 2012).

2006 yılında yayımlanan ve Muharrem Sevil tarafından hazırlanan *Türk Düşünce Hayatı* oldukça ilginç bir kitap çalışması olarak karşımıza çıkmaktadır. 463 sayfadan oluşan bu hacimli incelemenin tanıtımında Muharrem Sevil çok enteresan bilgiler vermiştir. Söz konusu tanıtım yazısında şu ifadeler yer verilmiştir: “Ortaçağ tarihçileri ve o dönemin haritacıları, dünya haritasını çizerken genellikle bildikleri anakaraları, denizleri işledikten sonra, bilmedikleri bölgeleri canavarlar bölgesi, insan yiyen kabilelerin yaşadığı bölgeler diye kendilerince tehlikeli isimlerle geçitirirlermiş. Türk düşünce tarihiyle ilgili çalışmalar bugüne kadar genellikle ortaçağ tarihçilerinin bu bakış açısıyla yürüdü. Bilinen veya bilindiği varsayılan bölgeler işaretlendikten sonra bilinmeyen, tanınmayan bölgeler bir tehdit alanı olarak görüldü. Son zamanlarda Türk düşünce hayatıyla ilgili çalışmalarda bu tehlikeli bölgelerin aslında pek de öyle zannedildiği, vehmedildiği gibi tehlikeli olmadığını; tam tersine bizim gerçek düşünce zenginliklerimizin tam da buralarda yaşadığını gösterme çabasının öne çıktığını düşünüyorum. Dolayısıyla böyle bir bakışla bugüne kadar zihnimize kompartımanlaştırdığımız, Batıcılık, İslamcılık, Türkçülük, Kemalizm, Sosyalizm, Liberalizm, Anadoluculuk gibi çok konuşul(amay)an alanları, şimdi daha özgül ağırlıklarına uygun bir üslup içerisinde değerlendirme şansına sahibiz. Bu akımların bizim zihnimize kategorileştirdiğimiz kadar birbirlerini dışlamadıklarını, konjonktürel olarak birbirlerini nasıl içerdiklerini, birbirlerini nasıl dönüştürdüklerini, birbirlerini nasıl etkilediklerini ve dolayısıyla aslında aynı bütünüün bileşenleri olduklarını daha kolay görebiliriz... Türkiye’nin düşünce haritasında yer alan bölgeler farklılıklarından çok benzerlikleriyle öne çıkarken Türk aydınları da hep baştan beri ya savunma psikolojisi içerisinde ya yitirilenleri tekrar alma tutkusu içerisinde veya başını biraz daha dik tutmak isteyen bir milletin sözcüsü olmak kaygısıyla hep bir seferberlik duygusu içinde yaşad ve bu duyguyu da düşüncelerine yansıttı. Sanıyorum bu seferberlik öyle kolay bitecek gibi görünmüyor” (bk. Sevil, 2006). Oldukça ilginç bilgileri içeren bu tanıtım yazısından yola çıkarak bu incelemenin Türk düşünce dünyasına oldukça önemli katkılar sağlayacağını rahatlıkla söyleyebiliriz. Elbette ki daha önce de zikrettiğimiz üzere bir eserin en nesnel münekkidi zamandır. Buradan hareketle ilerleyen on yıllarda bu kitabın işlevini daha sağlıklı görebileceğiz. Fakat bugün için müracaat edilmesi gereken güncel bir eser olması nedeniyle bu eser önemsenmelidir.

Yakın dönemde Türk düşünce tarihi alanında yapılan bir diğer çalışma da *İbn-i Kemal ve Düşünce Tarihimiz* adlı kitap çalışmasıdır. Yazdığı eserleri, hukukçuluğu, çevresindeki aydınları derinden etkilemesi bağlamında çok önemli bir bilgin olan İbn-i Kemal’in özellikle Osmanlı düşünce tarihi üzerine ortaya koyduğu düşüncelerini inceleyen bu çalışma örnek bir incelemedir. Benzer çalışmaların diğer önemli Türk âlimleri için de yapılması gerekmektedir (bk. Dalkıran, 1997).

İncelememiz kapsamında değerlendirilebilecek bir başka çalışma da *Osmanlı Düşünce Dünyası ve Tarih Yazımı* adlı çalışmadır. Türk tarihinin büyük bir hacmini oluşturan Osmanlı Devleti dönemi düşünce tarihi hakkında bize küçümsenemeyecek yoğunlukta bilgiler aktaran bu eseri İlber Ortaylı kaleme almıştır. İlber Ortaylı'nın zikredilen bu eseri okuyucuyu 18. ve 19. yüzyıl Osmanlı düşünce dünyasında önemli bir gezintiye çıkarmaktadır. Yazar bu eserinde Osmanlı Devleti'nde laiklik hareketleri gibi geniş bir yelpazede okurlarını enginleştirmeye çalışmaktadır (bk. Ortaylı, 2010).

İncelememiz kapsamında buraya kadar irdelediğimiz eserler doğal olarak tarihî, sosyolojik, felsefî ağırlıkta çalışmalardır. Her biri çok kıymetli olan bu kilit eserlerin ilerde büyük hazine kapılarını açacağı kesindir. Bununla birlikte incelememizin bu kısmında da Türk edebiyatı ve Türk düşünce üzerinde kısaca durmakta fayda vardır. Makale çalışmamızın başlarında Türkiye'nin özellikle düşünce tarihi alanında Türk ve dünya kültürüne sunduğu bilgi üretiminin hâlâ çok yetersiz olduğu konusunda bir görüş ileri sürmüştük. Çünkü Türkiye'de fikir ve düşünce adamı yetiştirme kuraklığı yaşandığı ancak bunun da tersine dönmeye başladığı bir gerçektir. Çalışmamız bünyesinde yeri gelmişken Türk düşünce tarihi açısından önemli şu üç dergiye de temas etmek gerekmektedir. Bu dergiler *Adımlar*, *Yön ve Doğu-Batı* dergileridir.

Bu dergilerden *Adım* dergisi Mayıs 1943-Nisan 1944 tarihleri arasında Ankara'da yayımlanmış bir düşünce ve edebiyat dergisidir. Derginin sahibi ve yayın müdürü ünlü felsefeci Behice Boran'dır. Dergi on iki sayı yayımlanabilmiştir. Yazarları arasında Behice Boran, Hilmi Ziya Ülken, Pertev Naili Boratav, Niyazi Ağırnaslı, Niyazi Berkes Mediha Berkes Muzaffer Şerif Başoğlu, Orhan Kemal, Sabahattin Ali gibi felsefeci, sosyolog, psikolog ve edebiyatçılar bulunmaktadır. Marksist bir yaklaşımla tarih, sosyoloji ve iktisat gibi alanlara yoğunlaşan bu dergide ayrıca sanat yazılarına, şiir ve öykülere de yer verilmiştir. Düşünce, kültür ve teknik konulara yoğunlaşan dergi yayımlandığı dönemin en önemli düşünce yayınlarında biriydi. Bugün için de önemini muhafaza eden bu yayının, özellikle 1940'lı yılların düşünce dünyasının içinde bulunduğu durumu aksettirmesi açısından mühim bir değeri vardır.

Yön, Ankara'da 20 Aralık 1961 tarihinde yayım hayatına başlamış bir dergidir. Derginin sahibi Doğan Avcıoğlu'dur. Yayın 24 sayfa büyük boy hâlinde 30 Haziran 1967 tarihine kadar 222 sayı neşredilmiştir. Devletçilik temelinde gelişen bir sosyalizmi savunan bu yayının ulusal sol politikaları savunduğu görülmektedir. 1930'lu yılların Türk iktisadî düşünce tarihine yön veren *Kadro* dergisi gibi bir aydın hareketi olan bu dergi bürokrat aydınların, asker ve sivil karışımından oluşmuştur. Kurucuları arasında Mümtaz Soysal ve Cemil Reşit Eyüboğlu da vardır. Derginin ilk sayısında 1041 aydının imzaladığı ve *Yön* manifestosu olarak bilinen “Yeni Devletçilik” bildirgesi yayımlanmıştır. Türk entelektüel ve düşünce dünyasında geniş etkiler yaratan *Yön*, CHP ve TİP gibi partilere yakın bir duruş sergilemiştir. 1960'lı yılların hiç tartışmasız en etkili düşünce dergisi olan *Yön* diğer Türk süreli yayınları gibi uzun ömürlü bir kültür faaliyeti olamamıştır. Nitekim Doğan Avcıoğlu, *Yön*'den sonra 21 Ekim 1969'da *Devrim* dergisini yayımlamıştır.

Günümüzde *Adım*, *Yön*, *Devrim*, *Aydede* ve diğer bütün önemli dergilerin boşluğunu dolduran ve faal durumda bulunan *Doğu-Batı*, geniş kitlelere hitap eden bir yayındır. Birbirinden ilginç konularla birçok farklı siyasi görüşen mensup bilim adamının araştırma sonucunu paylaştığı bu dergi, Türk düşünce dünyasına büyük bir zenginlik katmaktadır. Dergi bugün için yayım faaliyetlerine yoğun bir şekilde devam etmektedir. Yayın kurulunda Halil

İnalçık, Fuat Keyman, Mehmet Ali Kılıçbay, Etyen Mahçupyan, Şerif Mardin, Süleyman Seyfi Ögün, Doğan Özlem ve Ali Yaşar Sarıbay bulunmaktadır. Danışma kurulu ise Cemal Bali Akal, Tülin Bumin, Ufuk Coşkun, Nezih Erdoğan, Cem Devenci, Ahmet İnam, Hasan Bülent Kahraman, Yusuf Kaplan, Kurtuluş Kayalı, Nuray Mert, İlber Ortaylı, Özge Özmen, İlhan Tekeli, Mirze Mehmet Zorbay'dan oluşmaktadır. Bugün için dergi 63. sayısına ulaşmıştır. 63 Sayının konusu “Toplumsal Cinsiyet I” adını taşımaktadır. Derginin özellikle 11, 12 ve 16. sayıları konumuzla direkt ilgilidir. 11. sayı *Türk Düşünce Serüveni: Araftakiler*, 12. sayı *Türk Düşünce Serüveni: Akademidekiler* ve 16. sayı *Türk Düşünce Serüveni: Geç Aydınlanmanın Erken Aydınları* başlığıyla yayımlanmıştır. Bu konular dışında muhafazakârlık, milliyetçilik, Osmanlı Devlet geleneği, ideolojiler gibi birçok başlık altında derginin sayıları bulunmaktadır. Buradan hareketle *Doğu-Batı* dergisinin Türk düşüncesinin gelişiminde önemli bir rolü çoktan aldığı ve başarılı bir şekilde sürdürdüğü görülmektedir.

4. Tartışma ve Sonuç

Kalaşnikov marka tüfeğin icadı bir düşüncenin ürünüdür. Türkiye'nin ekonomik ve sosyal alanlarda gelişiminin önündeki en büyük engellerden biri olan PKK terör örgütünün kurulması da bir düşüncenin ürünüdür. Ortadoğu'da uygulanması planlanan “Büyük Ortadoğu Projesi”, Avrupa Birliği'nin kurulması, Süveyş Kanalı'nın açılması, Amerika Birleşik Devletleri'nin Irak'ı işgali, Rusya'nın, bugün zor günler geçiren Suriye'deki Baas rejiminin arkasında durması, İngilizlerin dünyanın son 300 yılına hâkim olan sömürge faaliyetleri bütünüyle bir düşüncenin ya da düşüncelerin bir araya gelerek oluşturduğu ideolojilerin ürünüdür. Dünya üzerinde varlığını sürdüren en önemli gücün düşünce olduğunu söylersek sınırları zorlamış mı oluruz? Düşünce her şeyin başlangıç ve olgunlaştığı noktadır. O hâlde önemsenmeyi fazlasıyla hak etmektedir. Zaten onu önemseyen insan topluluklarının örneğin Batılıların bugün ulaştığı seviyeyi tartışmaya gerek var mıdır? Batı'nın düşünce alanında mücadele ederek aştığı büyük zorlukları tam olarak kavramadan Türkiye'de büyük atılımları gerçekleştirmek sanıldığı kadar kolay görünmemektedir.

Türkiye'de bugün düşünce tarihi alanında yavaş da olsa bir uyanma evresi yaşanmaktadır. Çünkü düşünce tarihi çalışmalarının gelecek konusunda en somut bilgileri sunacağı, tarihçiler arasında her geçen gün daha çok kabul görmektedir. Bu nedenle hemen her yıl bu alanda yapılan çalışmaların adedi ve bilgi yoğunluğu giderek artmaktadır. Bu bilgi büyük bir kalkınma hamlesi içerisinde bulunan Türkiye adına umut vericidir. Bununla birlikte konuyla ilgili olarak kabul edilmesi gereken net bir realite vardır. Bu realite Türk düşünce tarihinin halen Hilmi Ziya Ülken'nin vücuda getirdiği eserleri aşamamış durumda bulunmasıdır. 20. yüzyılda yaptığı büyük araştırmalarla Türk düşünce tarihi araştırmalarını başlatan ve çok sayıda kıymetli yapıt kaleme alan Ülken bu alanda bir nevi çığır açıcı rol oynamıştır. Açtığı yolda çok kıymetli bilim adamları yetişmiştir ve yetişmektedir. Üretilen ve paylaşılan yeni bilgiler daha başka bilgilerin oluşmasına katkı sağlamaktadır. Gayretli birkaç bilim adamının çabasıyla başlayan bu alandaki araştırmalar günümüzde hız kazanarak istenilen noktalara hedeflenmiş durumdadır. Nitekim Kurtuluş Kayalı, Hilmi Ziya Ülken, Niyazi Berkes, Behice Boran, Şerif Mardin, Kemal Karpat, Pertev Naili Boratav, Süleyman Hayri Bolay, Mete Tunçay, İsmail Kara, Şükrü Hanioğlu, Hüseyin Gazi Topdemir, Doğan Ergun, Süleyman Seyfi Ögün, Mümtazer Türköne, Naci Bostancı, Mümtaz Turhan, Mübeccel Kıray, Cemil Meriç, Muzaffer Şerif gibi bilim adamı ve araştırmacıların çalışmaları genç araştırmacılara örnek teşkil etmektedir.

KAYNAKÇA

- Akçura, Yusuf, *Üç Tarz-ı Siyaset*, 3. bs. Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991.
- _____, *Yeni Türk Devletinin Öncüleri 1928 Yazıları*, 2. bs. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001.
- Akşin, Sina & Bşk. *Osmanlı Tarihi (1600–1908) II*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 2005.
- Altınkaş, Evren, “Osmanlı Modernleşmesinin Özgün Noktaları”, *History Studies*, Volume 3/3, Samsun, 2011.
- Ayvazoğlu, Beşir, “Türk Düşünce Tarihini Yazmak”, *Zaman*, 20 Eylül 2007.
- Berkes, Niyazi, *Türk Düşününde Batı Sorunu*, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1975.
- _____, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, 7. bs. haz. Ahmet Kuyaş, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2004.
- _____, *Unutulan Yıllar*, 4. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.
- Bolay, Süleyman Hayri, *Felsefe Dünyasında Gezintiler*, Nobel Yayın Dağıtım Yayınevi, Ankara, 2006.
- _____, *Türk Düşüncesinde Gezintiler*, Nobel Yayın Dağıtım Yayınevi, Ankara, 2007.
- _____, *Türkiye’de Ruhçu ve Maddeci Görüşlerin Mücadelesi*, 5. Baskı, Nobel Yayın Dağıtım Yayınevi, Ankara, 2008.
- _____, *Osmanlı Düşünce Dünyası*, 2. Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara, 2011.
- Dalkıran, Sayın, *İbn-i Kemal ve Düşünce Tarihimiz*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1997.
- Fırat, Ali Haydar, “Siyasal Gelişmeler Bağlamında Türk Düşünce Dünyası”, *Radikal*, 13.04.2009.
- Günay, Ünver, “Türk Tefekkürü Tarihi (2004) ve Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi (1992)”, kitap tanıtımı ve tahlili, Erciyes Üniversitesi *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 16 Yıl: 2004/1 (5-13 s.).
- Hançerlioğlu, Orhan, *Düşünce Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2012.
- Heyd, Uriel, *Ziya Gökalp (Türk Milliyetçiliğinin Temelleri)*, çev. Cemil Meriç, Sebil Yayınevi, İstanbul, 1980.
- Karaköse, Hasan, *Siyasi Düşünce Tarihi*, 2. bs. Nobel Yayın Dağıtım Yayınevi, Ankara, 2007.
- Kayalı, Kurtuluş, (2010a), *Türk Düşünce Dünyasının Bunalımı*, 3. bs. İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.
- _____, (2010b), *Türk Kültür Dünyasından Portreler*, 2. bs. İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.

- _____, *Türk Düşünce Dünyasında Yol İzleri*, 4. bs. İstanbul, İletişim Yayınları, 2011.
- _____, *Ordu ve Siyaset -27 Mayıs - 12 Mart*, 5. bs, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012.
- Kocadaş, Bekir, “Türkiye’de Toplumbilim Öncülerinden: Hilmi Ziya Ülken”, *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, Adıyaman, 2008.
- Mardin, Şerif, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, çev. Mümtazer Türköne, Fahri Unan, İrfan Erdoğan, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002.
- Okumuş, Ejder, *Klasik Dönem Osmanlı Devleti’nde Din Devlet İlişkisi*, Ankara, Lotus Yayınevi, 2005.
- Ortaylı, İlber, *Osmanlı Düşünce Dünyası ve Tarih Yazımı*, İş Bankası Kültür Yayını, İstanbul, 2010.
- Sevil, Muharrem, *Türk Düşünce Hayatı*, Hece Yayınları, İstanbul, 2006.
- Topdemir, Hüseyin Gazi (Yayına Hazırlayan, *Türk Düşünce Tarihi*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 2001.
- Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye’nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, Yedigün Matbaası, İstanbul, 1960.
- Ülken, Hilmi Ziya, *Yirminci Asır Filozofları*, Kanaat Kitabevi, İstanbul, 1936.
- _____, *İçtimai Doktrinler Tarihi*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1941.
- _____, *Dini Sosyoloji*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1943.
- _____, *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü*, Ülken Yayınları, İstanbul, 1997.
- _____, *İslam Düşüncesi-Türk Düşüncesi Tarihi Araştırmalarına Giriş*, Ülken Yayınları, İstanbul, 2000.
- _____, *Şeytanla Konuşmalar*, Ülken Yayınları, İstanbul, 2003.
- _____, *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, 8. bs. Ülken Yayınları, İstanbul, 2005.
- _____, (2007a), *Türk Tefekkürü Tarihi*, 3. bs. İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2007.
- _____, (2007b), *Ziya Gökalp*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007.
- _____, *Millet ve Tarih Şuuru*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008.
- Ünal, Yenal, *Ahmet Ferit Tek*, Bilgeoğuz Yayınevi, İstanbul, 2009.
- Yavuz, Hilmi, “Bilimin Değeri Meselesi: Süleyman Hayri Bolay’ın Kitabı üzerine Notlar”, *Zaman*, 23.02.2011.
- Yerasimos, Stefanos, *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye*, 3. bs. İstanbul, E Yayınları, 1980.